

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มูลบทสันสกฤต: ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเบื้องต้น

अ

ดร.นาวิน โปษกรัญญ์

หนังสือที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2563 (ครั้งที่ 1)

มูลบทสันสกฤต:
ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเบื้องต้น

ถ่ายเอกสารแทนการใช้หนังสือ
คือการทำลายภูมิปัญญาสร้างสรรค์

มูลบทสันสกฤต: ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเบื้องต้น

ดร.นาวัน โปษกรัญญ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์
สาขาวิชาภาษาไทย
คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2565

หนังสือที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2563 (ครั้งที่ 1)

นาวัน โปษกรนัฏ.

มูลบทสันสกฤต: ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเบื้องต้น.
ภาษาสันสกฤต-ไวยากรณ์.

PK585

ISBN 978-616-314-831-5

ISBN (E-BOOK) 978-616-314-840-7

ลิขสิทธิ์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นาวัน โปษกรนัฏ
สงวนลิขสิทธิ์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนมีนาคม 2565

จำนวน 50 เล่ม (ฉบับพิมพ์เพิ่ม)

ฉบับอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) เดือนกรกฎาคม 2565

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท่าพระจันทร์: อาคารธรรมศาสตร์ 60 ปี ชั้น U1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถนนพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0-2223-9232

ศูนย์รังสิต: อาคารโดมบริหาร ชั้น 3 ห้อง 317 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12120

โทร. 0-2564-2859-60 โทรสาร 0-2564-2860

<http://thammasatpress.tu.ac.th>, e-mail: unipress@tu.ac.th

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนมีนาคม 2565 จำนวน 25 เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนมีนาคม 2565 จำนวน 50 เล่ม (ฉบับพิมพ์เพิ่ม)

ราคาเล่มละ 200.- บาท

สารบัญ

คำนำ	(7)
บทที่ 1 บทนำ: ความเป็นมาของภาษาสันสกฤต	1
1.1 ภาษาสันสกฤต: The “Well-done” Language?	2
1.2 ภูมิหลังภาษาสันสกฤต	6
1.3 ลักษณะทั่วไปของภาษาสันสกฤต	12
บทที่ 2 อักษรและการเขียนภาษาสันสกฤต	15
แบบฝึกหัดที่ 1 การปริวรรตตัวอักษร	20
ปริวรรตคำเป็นตัวอักษรเทวนาครี	20
ปริวรรตคำเป็นตัวอักษรโรมัน	21
บทที่ 3 ระบบเสียง	23
คุณสมบัติเสียง	24
ลำดับชั้นของสระ	28
สนธิ	28
สนธิระหว่างคำ	29
แบบฝึกหัดที่ 2 สนธิคำ	39
สนธิเพื่อการสร้างคำ	41
แบบฝึกหัดที่ 3 การใช้ s, ṣ, n, ṇ	42

บทที่ 4 ระบบคำ	43
นาม	44
สรรพนาม	61
คุณศัพท์	66
ตัวเลข	67
แบบฝึกหัดที่ 4	
ประโยค Nominal Sentence	70
กริยา	71
กริยาอาขยาด	71
กริยาที่ไม่ใช่อาขยาด	84
สมาส	88
บทที่ 5 ระบบประโยค	91
แบบฝึกหัดที่ 5 การแปลประโยคภาษาสันสกฤต	97
บทที่ 6 ข้อยกเว้น	99
หนังสืออ่านเพิ่มเติม	111
ภาคผนวก	117
ธาตุในภาษาสันสกฤต	117
บรรณานุกรม	125
ดัชนี	129

คำนำ

ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาเก่าแก่ภาษาหนึ่งในกลุ่มภาษาตระกูลอินโด-ยุโรป มีความเป็นมาร่วมกับหลายภาษาในโลก เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาลาติน ภาษาเยอรมัน หรือในบางกรณีก็เป็นที่มาของภาษาหลายภาษาในโลกด้วยเช่นกัน ทั้งภาษาที่อยู่ในตระกูลเดียวกันและคนละตระกูล เช่น ภาษาไทยแม้จะอยู่ตระกูลคำโดดแต่ก็ได้ยืมคำและสร้างคำจากภาษาสันสกฤตไว้มาก เนื่องจากอิทธิพลทางศาสนาและการเมืองที่มีเค้าความคิดมาจากอินเดีย คนไทยจึงคุ้นเคยกับภาษาสันสกฤตเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาสำคัญในพุทธศาสนาเถรวาท และอยู่ในตระกูลเดียวกับภาษาสันสกฤต คนไทยมักเรียกกันติดปากว่า บาลี-สันสกฤต ภาษาสันสกฤตมีสถานะสูงในสังคมไทย ในขณะเดียวกันก็กลมกลืนกับภาษาไทยจนบางครั้งคนไทยไม่รู้สีกว่ากำลังใช้ภาษาสันสกฤตอยู่

สำหรับผู้ที่มีมองโลกในแง่ดี ภาษาสันสกฤตก็จะมีภาพของความโอ่อ่า เป็นระเบียบแบบแผน เป็นภาษาคลสิก เป็นของสำเร็จอารมณ์ของชนชั้นสูง แต่สำหรับผู้มองโลกอีกอย่างหนึ่ง ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่ “ตายแล้ว” ซึ่งประเด็นนี้ยังถกเถียงได้อีกมาก เป็นภาษาที่ต้องมีความสนใจพิเศษจึงจะเรียนได้ ไม่มีประโยชน์ที่มองเห็นเป็นรูปธรรมต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน เมื่อกล่าวเฉพาะสังคมไทย ภาษาสันสกฤตนับว่ามีภาษีน้อยกว่าภาษาบาลี เพราะแม้ว่าจะไม่ใช่ในชีวิตประจำวันเช่นกัน แต่การสืบทอดพุทธศาสนาในสังคมไทยก็เป็นเหตุให้มีการเรียนการสอนภาษาบาลีตราบจนถึงปัจจุบัน มีสำนักเรียนและมีการสอบระดับชาติอย่างเป็นกิจจะลักษณะ ในขณะที่ภาษาสันสกฤตมีผู้สนใจศึกษาน้อยกว่ามาก

การเรียนภาษาสันสกฤตในสังคมไทยแต่โบราณมีขอบเขตจำกัด เฉพาะกลุ่มพราหมณ์ในราชสำนักซึ่งเป็นพื้นที่ของการได้ใช้ภาษาสันสกฤตในพิธีกรรมต่างๆ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา มีคนไทยไปเรียนวิชาภาษาสันสกฤตจากมหาวิทยาลัยทางตะวันตกอย่างต่อเนื่อง เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (ต้นราชสกุลกิติยากร) และหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นต้น ช่วงเวลานี้นับเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาวิชาภาษาสันสกฤตด้วยระบบการศึกษาแบบตะวันตก เมื่อมีการสถาปนามหาวิทยาลัยในสังคมไทย วิชาภาษาสันสกฤตได้บรรจุอยู่ในการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาซึ่งทำให้เกิดนักวิชาการทางด้านสันสกฤตและบูรพคดีศึกษาอีกหลายท่าน ปัจจุบันในระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยในประเทศไทยที่เปิดสอนรายวิชาภาษาสันสกฤตรวมทั้งความรู้อื่นๆ เกี่ยวกับภาษาสันสกฤตเป็นหลักสูตวิชาเอกหรือโท เช่น คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยของพระภิกษุสงฆ์ ส่วนมหาวิทยาลัยอื่นๆ ที่มีได้มีวิชาเอกหรือโทภาษาบาลีและสันสกฤต วิชาภาษาสันสกฤตก็จะอยู่ในหลักสูตรวิชาเอกภาษาไทย เช่น คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น

แม้จะมีการเรียนการสอนภาษาสันสกฤตในประเทศไทยเป็นเวลานานแล้วก็ตาม ตำราไวยากรณ์สันสกฤตที่มีอยู่ในมหาวิทยาลัยของไทยในปัจจุบันยังประสบปัญหาบางประการเป็นต้นว่าความไม่ทันสมัย อันสืบเนื่องจากขาดการอธิบายแบบภาษาศาสตร์ปัจจุบัน นอกจากความทันสมัยแล้ว ปัญหาประการสำคัญก็คือความครบถ้วน ตำราไวยากรณ์สันสกฤตส่วนใหญ่ที่เขียนเป็นภาษาไทยนั้นมักมีเนื้อหา

ไม่ครบถ้วน บางเล่มเน้นบางประเด็นละเอียดเกินไป (เช่น การเขียนตัวอักษรเทวนาครี ซึ่งไม่น่าจะให้น้ำหนักมากเกินไปกว่าไวยากรณ์) หรือกล่าวบางประเด็นอย่างรวบรัดเกินไป ทำให้ผู้เรียนไม่เห็นภาพรวมของไวยากรณ์ภาษาสันสกฤต โดยนัยหนึ่งการที่จะเรียนจนเข้าใจการใช้ได้ คือ สามารถแปลตัวบทภาษาสันสกฤตได้นั้นจึงต้องพึ่งตำราภาษาอังกฤษหรือภาษาอื่นๆ อยู่มาก ด้วยเหตุนี้ เมื่อผู้เขียนได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบสอนรายวิชา “ภาษาสันสกฤต 1” ซึ่งอยู่ในหมวดรายวิชาบังคับเลือก หลักสูตรวิชาเอกภาษาไทย สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงดำริที่จะเรียบเรียงตำรา *มูลบทสันสกฤต: ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเบื้องต้น* เพื่อประกอบการเรียนการสอน และจะพยายามปรับปรุงให้ทันสมัยและมีเนื้อหาครบถ้วนยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็ตระหนักดีว่า ปัญหาประการหนึ่งที่เกิดขึ้นอย่างเลี่ยงไม่ได้ คือ ในระดับที่ได้ชื่อว่าเบื้องต้นนี้ เราจะนิยามความครบถ้วนอย่างไร ทั้งนี้ ความครบถ้วนในทัศนะของผู้เขียนหมายถึงครบถ้วนในประเด็นสำคัญ มิใช่ครบถ้วนในแง่รายละเอียด เมื่อผู้เรียนศึกษาจากตำราเล่มนี้จนจบแล้วย่อมจะเห็นได้ว่ายังมีรายละเอียดอื่นๆ อีกมากซึ่งผู้เขียนมองว่าอาจเหมาะสมต่อการเรียนในระดับสูง และอาจหาอ่านเพิ่มเติมได้จากตำราไวยากรณ์สันสกฤตของนักวิชาการชาวอินเดียและชาวตะวันตก เช่น เรื่องการสร้างคำแบบกฤต (Primary Derivative) และดัทธิต (Secondary Derivative) ผู้เขียนละไว้ไม่กล่าวถึง อันที่จริงเรื่องนี้ผู้เรียนสามารถค้นเพิ่มเติมได้จากพจนานุกรมภาษาสันสกฤตซึ่งจะให้ที่มาของศัพท์แต่ละคำไว้แล้ว ความรู้เรื่องการสร้างคำอาจละเอียดเกินไปในระดับเบื้องต้นและอาจไม่จำเป็นต่อการแปลประโยคภาษาสันสกฤต นอกจากนี้ สมัยปัจจุบันมีการจัดทำพจนานุกรม

สันสกฤตฉบับออนไลน์ รวมทั้งมีเว็บไซต์สำหรับดาวน์โหลดหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ เช่น www.archive.org ซึ่งผู้เรียนสามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับสืบค้นต่าง ๆ ได้อีกมาก ผู้เขียนจึงเขียนหนังสือเล่มนี้โดยมิได้หวังว่าจะให้เป็นตำราเล่มสุดท้ายของการเรียนไวยากรณ์ที่บรรจุข้อมูลทุกอย่างอยู่ในเล่มเดียว แต่หวังว่าจะให้เป็นตำราที่ใกล้เคียงกับคู่มือสำหรับอ้างอิงและสืบค้นไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตในระดับเบื้องต้นได้ไม่มากนักน้อย จึงได้เพิ่มเติมหัวข้อ “หนังสืออ่านเพิ่มเติม” ไว้ด้วยการอ่านเพิ่มเติมอาจทำได้ตั้งแต่เริ่มเรียน หรือเมื่อเรียนเล่มนี้จบแล้วก็อาจหาอ่านเพิ่มเติมต่อไปได้เช่นกัน

ตำราไวยากรณ์สันสกฤตที่นิยมใช้กันในปัจจุบันนี้ล้วนมีจุดเด่นและจุดด้อยต่างกันไป ในการศึกษาไวยากรณ์สันสกฤตระดับเบื้องต้นตำราที่นิยมใช้กันมาก เช่น ตำราของ Perry (1936) และ Macdonell (1926) เล่มแรกมีจุดเด่นตรงที่แบบฝึกหัดเรียงลำดับจากง่ายไปหายากได้อย่างมีระบบ แต่ข้อบกพร่องก็มีอยู่บ้าง เช่น บางครั้งเรื่องเดียวกัน Perry เขียนไว้หลายแห่ง ผู้เรียนจึงต้องประมวลความรู้บางหัวข้อด้วยตนเอง ส่วนเล่มของ Macdonell มีข้อดีตรงที่สำนวนภาษาอ่านง่ายและมีเนื้อหาครอบคลุมประเด็นสำคัญครบถ้วน แต่ก็ไม่มีแบบฝึกหัดส่วนในการเรียนระดับสูง ผู้เรียนอาจหาอ่านได้จากตำราของ Kale (2002) และ Whitney (1973) ซึ่งให้มุมมองการเปรียบเทียบในทางภาษาศาสตร์เชิงประวัติไว้ ผู้เขียนยอมรับว่า ตำรา *มูลบทสันสกฤต: ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเบื้องต้น* ของผู้เขียนนี้อาจมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ดังจะเห็นได้จากแบบฝึกหัดซึ่งอาจมีน้อยเกินไปและไม่ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด ทั้งนี้ เป็นเพราะโดยส่วนตัวผู้เขียนมองว่า ไวยากรณ์ไม่ควรเรียนนานเกินไป แบบฝึกหัดที่ดีที่สุดก็คือการให้ผู้เรียนได้ฝึกอ่านตัวบทจากวรรณกรรมสันสกฤตโดยตรง ผู้ใดใช้ตำราเล่มนี้จบแล้วอาจ

ลองแปลตัวบทที่คัดมาจากรรณกรรมสันสกฤตในหนังสือ *A Sanskrit Reader* ซึ่งเรียบเรียงโดย Lanman (1996) ซึ่งมีบทนำพร้อมทั้งศัพทานุกรมและอรรถาธิบายตัวบทที่คัดมาอย่างละเอียด หรืออาจฝึกแปลจากแบบฝึกหัดในตำราของ Perry ก็ได้เช่นกัน นอกจากนี้คำอธิบายบางตอนในตำรานี้อาจรวบรัดเกินไป ผู้ใช้ตำราเล่มนี้จึงไม่อาจเรียนด้วยตัวเองได้ทั้งเล่ม จำเป็นที่จะต้องมีครูอาจารย์ช่วยชี้แนะอยู่บ้าง อย่างไรก็ตาม หากผู้ใดพบข้อบกพร่องในตำราเล่มนี้และเขียนมาบอกผู้เขียนขอขอบพระคุณล่วงหน้าไว้เป็นอย่างสูง

โดยทั่วไปตำราที่เขียนย่อมสะท้อนให้เห็นภูมิหลังของตัวผู้เขียนตำราโดยปริยาย ผู้ใดเรียนมาแบบใดก็มักจะมีแนวโน้มเขียนตำราให้เป็นไปตามความคุ้นเคยแบบนั้น แม้ผลลัพธ์ที่ได้จะเหมือนกัน แต่วิธีการอาจไม่เหมือนกัน โดยส่วนตัว ผู้เขียนเรียนไวยากรณ์สันสกฤตจากตำราของ Perry จนจบเล่ม และศึกษาเปรียบเทียบกับตำราของ Macdonell และ Stenzler ซึ่งทำให้เข้าใจไวยากรณ์สันสกฤตได้ในระดับหนึ่ง จะเห็นว่าที่กล่าวมานี้เป็นตำราฝรั่ง ผู้เขียนจึงเคยชินกับศัพท์เฉพาะทางไวยากรณ์ที่เป็นภาษาอังกฤษอย่างเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงขออนุญาตกล่าวในที่นี้ว่า ตำราเล่มนี้จะไม่เคร่งครัดกับการใช้ศัพท์เฉพาะทางไวยากรณ์สันสกฤต เช่น คำว่า “วิภัติ” และ “ปัจจัย” เป็นศัพท์เฉพาะในไวยากรณ์บาลีซึ่งคนไทยคุ้นเคยอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องใช้ ending และ suffix หรือบางท่านอาจใช้รูปสันสกฤตเป็น วิภक्ति และปรตยยะ อันที่จริงความหมายก็เป็นเช่นเดียวกัน ผู้เขียนเลือกความเข้าใจง่ายและความคุ้นเคยเป็นสำคัญ สิ่งนี้อาจไม่คุ้นเคยแก่ผู้เรียนทั่วไปที่เป็นคนไทยอยู่บ้าง คือ ตัวอักษรในตำราเล่มนี้เป็นตัวอักษรโรมันเกือบทั้งหมดซึ่งเป็นแบบแผนการเรียนภาษาสันสกฤตที่ใช้กันเป็นสากล ผู้เขียนจะกล่าวถึงตัวอักษรเทวนาครีพอสังเขปเพราะอาจหาอ่านได้จากตำราเล่มอื่นๆ

และจะไม่กล่าวถึงตัวอักษรไทย เพราะผู้เรียนอาจเทียบเคียงได้เองจาก พยัญชนะวรรคที่เคยได้เรียนมาตั้งแต่ระดับชั้นมัธยมศึกษา ตัวอักษร เทวนาครีแม้จะใช้บันทึกตัวบทภาษาสันสกฤตอย่างแพร่หลาย แต่ก็ มีข้อจำกัดในเรื่องการวิเคราะห์ศัพท์ เพราะในกรณีตัวอักษรโรมัน สระ จะตามหลังพยัญชนะทุกตัว อักษรวิธีจะเป็นระเบียบกว่าและทำให้เห็น สนิธได้ง่ายกว่า ในขณะที่ตัวอักษรเทวนาครีบางครั้งทำให้มองไม่เห็น สนิธ การที่มีสระแวดล้อมพยัญชนะทั้งข้างบน ข้างล่าง ข้างหน้า และ ข้างหลัง หรือในบางกรณีก็ไม่มีรูปสระ แต่มีเสียงสระ การวิเคราะห์ด้วย ตัวอักษรเทวนาครีอาจทำให้เข้าใจยากกว่าตัวอักษรโรมันโดยปริยาย

ด้วยเหตุที่ไม่เคร่งครัดกับศัพท์เฉพาะทางไวยากรณ์ที่เป็นภาษา สันสกฤต ผู้อ่านจะเห็นว่า ศัพท์เฉพาะทางไวยากรณ์ต่างๆ เช่น ลมฺ ลิงฺ โลภฺ วรรตมานา ปโรक्षा ฯลฯ ผู้เขียนตัดสินใจใช้ศัพท์ไวยากรณ์ ภาษาอังกฤษทั้งหมดเพื่อให้เข้าใจง่าย เช่น ต ปัจจัยซึ่งเป็นรูปกริยา กฤตรูปหนึ่ง ผู้เขียนใช้ว่า Past Passive Participle จะเห็นว่า อ่านชื่อ แล้วเข้าใจได้ชัดเจนกว่า หรือเรื่องสมาสซึ่งแบ่งออกเป็น endo-centric และ exo-centric ผู้เขียนได้เรียนเรื่องสมาสแบบนี้ครั้งแรกในคาบเรียน วิชาสัมมนาไวยากรณ์บาลีและสันสกฤตขณะศึกษาในระดับปริญญาโท มีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการเป็นผู้สอน จำได้ว่า ชอบมาก เพราะเข้าใจง่าย บัดนี้ยังสับสนไม่ได้ว่ามีอยู่ในตำราเล่มใด เป็นต้น ผู้เขียนมองว่า การใช้ศัพท์เฉพาะทางไวยากรณ์เป็นภาษา สันสกฤตจำนวนมากอาจหาอ่านเพิ่มเติมได้ในระดับสูง ผู้ที่เคยชินกับ การเรียนแบบอินเดียมาเห็นตำราเล่มนี้อาจตำหนิก็ได้ว่าเหมือนถอดตำรา ฝรั่งเศส มา ทำให้ความขมขื่นลงในภาษาเทพเจ้าอย่างสันสกฤตลดลง ทั้งนี้ ผู้เขียนคิดว่า คุณค่าของภาษาไม่ได้อยู่ที่ความขมขื่น แต่อยู่ที่การอธิบาย ได้อย่างมีเหตุผลซึ่งอาจจุดประกายให้คนทั่วไปหันมาศึกษาภาษา

สันสกฤตมากยิ่งขึ้น ผู้ใดที่พอเข้าใจไวยากรณ์ภาษาอังกฤษมาบ้าง เมื่อเห็นตำราเล่มนี้ก็จะติดตามเนื้อหาได้ง่าย

อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าภาษาสันสกฤตจะมีไวยากรณ์ที่อธิบายได้เท่านั้น สิ่งที่ยังอธิบายไม่ได้ก็มีด้วยเช่นกัน ตำราไวยากรณ์สันสกฤตส่วนใหญ่จะมีข้อยกเว้นปะปนอยู่ในเนื้อหาจำนวนมาก ในตำราเล่มนี้ผู้เขียนได้พยายามจัดใหม่ โดยรวบรวมหลักการที่เป็นข้อยกเว้นซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะแยกไว้เป็นสัดส่วนต่างหากอยู่ท้ายเล่ม ข้อยกเว้นต่างๆ ย่อมชี้ให้เห็นว่า แท้จริงแล้วภาษาสันสกฤตก็เป็นเช่นเดียวกับภาษาอื่นๆ ในโลก คือ มีส่วนที่อธิบายได้และอธิบายไม่ได้ (หรืออาจอธิบายได้ด้วยการเปรียบเทียบกับภาษาอื่นในตระกูลอินโด-ยูโรป) เราใช้ภาษาใดก็ตามได้ด้วยความสะดวก การฝึกแปลและหมั่นทบทวนเนื้อหาอยู่เสมอน่าจะเป็นทางออกที่ดีที่สุดในการเรียนภาษาที่คลาสสิกเช่นสันสกฤต

ตำราอาจดูเหมือนเป็นต้นทางของการเรียน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นปลายทางของความวิริยอุตสาหะและความเมตตาจากครูอาจารย์หลายท่าน ผู้ให้วิชาความรู้ รวมทั้งบ่มเพาะให้เกิดความรักในความรู้ ประหนึ่งมอบเสบียงให้ไว้สำหรับโลกนี้และโลกหน้า ปุชนีเยาจารย์ทางสันสกฤตของผู้เขียน ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ อาจารย์เป็น “ปฐมครู” ผู้เปิดโลกการเรียนภาษาสันสกฤตตั้งแต่ผู้เขียนยังเป็นนักศึกษาปริญญาตรีและได้เรียนวิชาโท “สันติภาษา” ที่คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นรุ่นแรกซึ่งมีผู้เขียนเรียนอยู่คนเดียว รองศาสตราจารย์เสมอ บุญมา ณ สถาบันเดียวกันนั้น อาจารย์สอนให้ผู้เขียนคุ้นเคยกับการวิเคราะห์ไวยากรณ์ด้วยตัวอักษรโรมันตั้งแต่เรียนวิชาภาษาบาลี ทำให้ผู้เขียนมีต้นทุนที่ดีสำหรับการศึกษาภาษาสันสกฤตในเวลาต่อมา (ผู้เขียนเรียนภาษาบาลีก่อนภาษาสันสกฤต) นอกจากนี้ ยังมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วิชาสัมมนาไวยากรณ์ บาลีและสันสกฤตที่ได้เรียนกับอาจารย์ช่วยเพิ่มเติมแง่มุมอื่นๆ ที่น่าสนใจ ของไวยากรณ์สันสกฤตอีกมาก โดยเฉพาะเรื่องปาณินิ จำได้ว่ายากมาก แต่ก็สนุกมากด้วยเช่นกัน ยิ่งกว่านั้นยังมีศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.กุสุมา ริกษมณี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชานปวิชช์ ทัดแก้ว และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สยาม ภัทรานุประวัติ ทั้งสามท่านได้ให้โอกาส ทำงานแปลและศึกษาวรรณกรรมสันสกฤตอีกหลายเรื่อง ทำให้ผู้เขียน ได้ฝึกฝนวิชาไวยากรณ์ไปด้วย จึงขอขอบพระคุณครูอาจารย์ทุกท่านไว้ ณ ที่นี้

อนึ่ง ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ผู้ให้ทุนสนับสนุน การเขียนตำราวิชาการ เพื่อนร่วมงานทั้งในและนอกสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมทั้งครอบครัว กัลยาณมิตร รุ่นพี่รุ่นน้อง และลูกศิษย์ทั้งหลาย ทุกท่านเป็นแรงใจที่คอย สนับสนุนให้ผู้เขียนมีกำลังใจและกำลังใจทำงานได้ด้วยความสนุกสนาน และความสบายใจเสมอมา เพราะมีทุกท่านซึ่งผู้เขียน “วางใจ” ตำรา เล่มนี้จึงสำเร็จได้ในที่สุด

ดร.นาวัน โษษกรนัญ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์

สาขาวิชาภาษาไทย

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทที่ 1

บทนำ: ความเป็นมาของ ภาษาสันสกฤต

1.1 ภาษาสันสกฤต: The “Well-done” Language?

สันสกฤต (Saṃskṛta) ประกอบศัพท์มาจาก sam ซึ่ง เป็นหน่วยเติมหน้าคำ (prefix) แปลว่า “พร้อม, ด้วยกัน, ดั่งาม” + (s)kr̥ta จากธาตุ √kr̥ แปลว่า “(ถูก) ทำแล้ว, (อันเขา) ทำแล้ว” พจนานุกรมมักให้ความหมายไว้ในแง่ดี เช่น พจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษของโมเนียร์ วิลเลียมส์ (Monier-Williams, 2008, p. 1,120) ให้ความหมายคำนี้ว่า “well or completely formed, perfected, purified, refined, adorned” โดยนัยหนึ่งความหมายเหล่านี้ก็คือ “well-done” “(ถูก) ทำไว้ดีแล้ว” ส่วนในทางไวยากรณ์ คำนี้อยู่ ในรูป Past Passive Participle หรือกริยาช่วยอดีตกาลรูปหนึ่ง

เมื่อพิจารณาเพียงชื่อ มีข้อน่าสังเกตว่า ภาษาส่วนใหญ่ในโลก มักมีชื่อตามชนชาติ หรือถิ่นที่อยู่ที่มีชนชาติ ดังจะเห็นได้จากภาษาจีน ไทย ลาว เขมร มอญ อังกฤษ แม้ภาษาในอินเดียปัจจุบันก็มีชื่อเรียก ตามท้องถิ่นที่ใช้ เช่น ปัญจาบ ใช้ในแคว้นปัญจาบ เบงกาลี ใช้ในแคว้น เบงกอล เป็นต้น การบอกว่าภาษาใดภาษาหนึ่ง “ทำไว้ดีแล้ว” โดย

นัยหนึ่งดูเหมือนจะสะท้อนให้เห็นทัศนคติของผู้ใช้ภาษาเช่นกันว่าเป็นของดี และเป็นของที่ไม่ได้ทำเอง หากแต่มีผู้ทำหรือประดิษฐ์ไว้ให้ตกทอดกันมาอันเนื่องมาจากนัยของ Passive ที่เป็นเช่นนั้น¹ การไม่ผูกพันอยู่กับชนชาติหรือถิ่นที่ปรากฏใช้แสดงว่าภาษาสันสกฤตมีสถานะเป็นภาษามาตรฐานหรือภาษากลางในสังคมอินเดียโบราณ น่าสังเกตว่า มโนทัศน์เกี่ยวกับภาษามาตรฐานหรือภาษากลางนี้ต่างกับสมัยปัจจุบันในแง่ที่ว่า ผู้ที่จะใช้ภาษาสันสกฤตในลักษณะดังกล่าวได้นั้นน่าจะต้องมีสถานะพิเศษ คือ เป็นชนชั้นสูงในสังคมอันได้แก่นักบวชและวรรณะกษัตริย์ นอกจากเรื่องทางศาสนา ภาษาสันสกฤตอาจปรากฏอยู่ในบริบทการสื่อสารระหว่างแคว้นหนึ่งกับอีกแคว้นหนึ่งหรือบริบทที่มีราชสำนักเกี่ยวข้อง เช่น การประพันธ์วรรณคดี ยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ซึ่งปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตหลายหลัก หรือการเล่นละครนาฏกะซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเป็นละครที่เล่นในราชสำนักมาแต่เดิมเพราะผู้แต่งเป็นกวีราชสำนักทั้งสิ้น ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่ตัวละครสำคัญในเรื่องจะใช้เป็นหลักเพราะถือว่ามีสถานะสูง เช่น พระเอก ผู้อยู่วรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์ และเทพเจ้า ตัวละครอื่นๆ นอกจากนี้จะใช้ภาษาปรากฏ

¹ ภาษาบาลีก็เช่นกัน มีผู้ตีความว่ามาจากธาตุ pāl มีความหมายว่า “ป้องกัน, รักษา” หรือมีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากคำว่า “ปริยาย” แล้วกร่อนเหลือเพียง 2 พยางค์หน้า “ปรี” แล้วยืดเสียงเป็น “ปาลี” ไม่ว่าที่มาของคำจะเป็นเช่นไร จะเห็นได้ว่า ชื่อภาษาก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับชนชาติหรือถิ่นที่ใช้เช่นเดียวกับภาษาสันสกฤต

การเรียกภาษาว่า “สันสกฤต” น่าจะปรากฏเป็นครั้งแรกในมหากาพย์รามายณะ ฉบับสันสกฤตของฤๅชาลี มิกิ ดังจะเห็นได้จากสุนทรภังค์ สรรคที่ 28 โคลกที่ 18 ความตอนที่หนุมานกำลังจะเข้าไปหานางสีดาในอโศกวนา หนุมานคิดว่าหากตนเองจะพูดภาษาสันสกฤตอย่างพราหมณ์ นางสีดาอาจคิดว่าตนเป็นราวีและตกใจกลัวได้ในที่สุด²

yadi vācam pradāsyāmi dvijātiriva saṃskṛtām
rāvaṇam manyamānā māṃ sītā bhītā bhaviṣyati
หากข้าพูดภาษาสันสกฤตอย่างพราหมณ์
นางสีดาอาจคิดว่าข้าเป็นราวี และตกใจกลัว

หากคำว่า saṃskṛta ในข้อความนี้หมายถึงภาษาสันสกฤต แสดงว่า คำนี้อาจเป็นชื่อเรียกภาษามาตั้งแต่ช่วงเวลาประมาณ 500 ปีก่อนคริสตกาลจนถึง ค.ศ. 300 ปีตามอายุของรามายณะ ฉบับบาลี มิกิ ก่อนหน้านั้นภาษาสันสกฤตยังไม่มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการ และเรียกต่างกันไป พระไตรปิฎก (ประมาณ 500 ปีก่อนคริสตกาล) เรียกว่า “ฉนฺทสุ” (chandas) สื่อถึงภาษาสันสกฤตที่อยู่ในคัมภีร์พระเวท โดยเฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์ฤคเวทซึ่งเป็นร้อยกรองทั้งหมด แม้ในตำรา

²ราวีหรือที่คนไทยรู้จักกันในนามทศกัณฐ์นั้นอยู่ในวรรณะพราหมณ์จึงพูดภาษาสันสกฤตได้ อย่างไรก็ตาม ความตอนนี้นักวิชาการบางท่าน เช่น Oskar von Hinüber เห็นว่า คำว่า saṃskṛta ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงภาษาสันสกฤต แต่หมายถึงข้อความที่เรียบเรียงได้สละสลวยถูกต้อง แต่บางท่าน เช่น Goldman (2006) ยังแปลคำนี้ว่าภาษาสันสกฤต อาจเป็นเพราะมีคำว่าพราหมณ์ระบุไว้อย่างเฉพาะเจาะจง มิใช่เพียงภาษาที่สละสลวยเพียงอย่างเดียว

อักษฺรยายีของปาณินิ (ประมาณ 400 ปีก่อนคริสตกาล) ซึ่งอธิบายกฎต่างๆ ในภาษาสันสกฤตก็เรียกภาษาสันสกฤตว่า “เลากิกภาษา” (laukikabhāṣā) ซึ่งมีความหมายว่า “ภาษาของชาวโลก, ภาษาที่ใช้กันในโลก” ซึ่งว่าภาษาที่ปาณินิกล่าวถึงนี้อาจเคยใช้สื่อสารกันในช่วงเวลานั้นก่อนที่จะกลายเป็นภาษาแบบแผนในเวลาต่อมา

การเรียกชื่อภาษาว่าสันสกฤตดังกล่าวดังแสดงว่า ภาษาสันสกฤตมีสถานะสูงในสังคมอินเดียโดยปริยาย แม้กระทั่งในปัจจุบันผู้คนในอินเดียก็ยังมีความคิดเช่นนั้น เป็นภาษาที่ “ตะตอง” ไม่ได้ เพราะ “ทำไว้ดีแล้ว” อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าชื่อจะสะท้อนทัศนคติอย่างไร ก็ไม่สำคัญเท่ากับข้อเท็จจริงว่า ตัวภาษามาก่อนชื่อ การเรียกชื่อว่าสันสกฤตจึงถือเป็นการนิยามสิ่งที่มีมาอยู่ก่อน แท้จริงแล้วธรรมชาติของภาษาใดๆ ก็ตามในโลกย่อมเป็นเช่นนั้น กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ถือกำเนิดแล้วก็ย่อมใช้ภาษาในการสื่อสารด้วยความจำและการเลียนแบบจนคุ้นชิน ความตระหนักว่า มนุษย์ใช้ภาษาอะไร มีหลักภาษาอย่างไร ส่วนใหญ่เป็นความคิดที่เกิดขึ้นเมื่อผ่านการเข้าชั้นเรียนหรือเมื่อมีคนอื่นมาบอก ชื่อและหลักไวยากรณ์ของภาษาต่างๆ โดยเฉพาะภาษาแรกมักจะมาทีหลังตัวภาษาที่ใช้ แม้ภาษาสันสกฤตซึ่งมักกล่าวกันว่า มีหลักไวยากรณ์ละเอียดรัดกุมหรือเป็นเหตุเป็นผลมากเพียงไรก็ตาม ก็มิอาจหลีกเลี่ยงข้อเท็จจริงข้อนี้ได้เช่นกัน